

6 /

INDIVIDUÁLNÍ VOLBA

Hněvat se může každý – na tom není nic těžkého. Ale hněvat se na toho správného člověka, ve správné míře, ve správnou dobu, pro správný účel a správným způsobem – to není snadné.

Aristotelés

Tato kniha se dosud zabývala převážně etikou klimatické změny a skupinami lidí, jmenovitě vládami, státy nebo i velkými korporacemi. Nyní se zaměříme na etiku klimatické změny ve vztahu k jednotlivým osobám. Ve filosofické literatuře i jinde se hojně mluví o tom, jaké morální požadavky změna klimatu přináší, ale téměř nic z toho se nezabývá nároky, které jsou kladeny přímo na nás, protože jsme jen jednotlivci. V populárních knihách i v jiných veřejných diskusích někdy najdeme závěrečnou kapitolu nebo myšlenku, která vysvětluje, „jak můžete i vy zachránit planetu“ – nejspíš recyklováním nebo úspornými žárovkami, každopádně určitě tím, že různými způsoby minimalizujete svou uhlíkovou stopu. Skutečně si myslím, že máme morální povinnost všechny tyto drobnosti dělat, a k tomu ještě další, důležitější věci. Opravdu si myslím, že byste měli změnit svůj život – možná i radikálně v závislosti na tom, jaký život teď vedete. Ale nemyslím si, že

byste mohli zachránit planetu. K tomuto vratkému závěru se dostaneme v pravý čas.

Od úvah o morálních požadavcích kladených na vlády mezitím musíme volně přejít k úvahám o morální důležitosti rozhodování jednotlivců. Je to přímá, avšak nepohodlná cesta, a my se po ní vydáme.

Opět konzistentnost

Mnoho největších světových znečišťovatelů má úděsnou minulost, co se boje proti klimatické změně týče. Například jsme viděli, že USA jsou v tomto ohledu pod velkým morálním tlakem. Ve skutečnosti však pro omezení svých emisí nebo pomoc chudým (včetně svých vlastních) adaptovat se na změnu klimatu udělaly jen velmi málo, pokud vůbec něco. Nedávná odezva na mnohá selhání Ameriky v těchto ohledech měla podobu morálního pobouření.⁹⁶ Toto pobouření bychom jen těžko mohli považovat za nemístné nebo neopodstatněné, ale o jaké argumenty se může opřít? O tom jsme už sice trochu přemýšleli, ale neuškodí toto téma opět stručně probrat, i když na některých místech možná o něco důkladněji.

⁹⁶ Většina výrazů hněvu související s touto situací se objevuje v novinových článcích, odráží se však i v několika novějších knihách. Pro začátek viz Gelbspan, R., *Boiling Point*, Basic Books, New York 2005; *The Heat Is On*, Perseus Books, Reading, MA 1998. Dále Monbiot, G., *Heat*, Penguin Books, London 2006; a v o něco umírněnějším tónu Kolbert, E., *Field Notes from a Catastrophe*, Bloomsbury, New York 2006.

Za prvé, morální pobouření zaměřené proti Americe souvisí se vztahem mezi její produkcí uhlíku a její povinností jednat. USA – s méně než 5 procenty světové populace – jsou každým rokem zodpovědné za největší množství emisí oxidu uhličitého podle země: jde o 24 procent světových emisí neboli 5 872 milionů tun.⁹⁷ Tento stav už nějakou dobu trvá. Abyste si trochu představili ten neuvěřitelný nepoměr, všimněte si, že druhá na seznamu je Čína s 14,5 procenty emisí neboli 3 300 miliony tun. Mějme přitom na paměti, že Čína má asi o miliardu obyvatel více než Spojené státy. Za těmito dvěma zeměmi čísla dramaticky klesají – následuje Rusko, které se hlásí k 1 432 milionu tun nebo k 5,9 procentům celkových globálních emisí.

Detaily skutečnosti, že na nás morálka klade požadavek, abychom proti změně klimatu něco podnikli, jsme již řešili dříve. Pro tuto chvíli však zkuste následující větu přijmout tak, jak je. Pokud má Amerika na svědomí největší množství emisí uhlíku a pokud jsou emise uhlíku spojené s neblahými následky v podobě změny klimatu, potom má Amerika největší povinnost s klimatickou změnou okamžitě něco udělat. Skutečnost, že má statut největšího znečišťovatele a přitom dosud udělala tak málo, je jedním ze zdrojů morálního pobouření.

Druhý zdroj morálního pobouření souvisí s tím, co jsme nazvali „současné možnosti“. Odvíjí se od tvrzení, že by Ame-

⁹⁷ Všechny číselné údaje v této části kapitoly pochází od Statistické divize OSN, jsou dostupné na www.unstats.un.org.

rika měla něco udělat, protože je v nejlepší pozici. Tato myšlenka má dva aspekty. Za prvé, v porovnání s emisemi zemí takzvaného rozvojového světa je velké procento amerických emisí důsledkem luxusu. Spojené státy mají prostor pro snížení emisí. Za druhé je Amerika dobře vybavena pro akci i v určitých praktických ohledech. Spojené státy jsou jedinou světovou velmocí. Mají inteligenci, ekonomickou sílu a všeobecně zdroje potřebné k tomu, aby ohledně emisí uhlíku mohly hodně věcí změnit. Navzdory tomu však USA neudělaly pro zpomalení klimatické změny nebo adaptaci téměř nic – zato nemálo přispěly ke zhoršení situace.

Třetí zdroj morálního pobouření souvisí tím, že některé hlasy se mohou začít ozývat stále hlasitěji, když vzniknou mezinárodní smlouvy s ostřejšími lokty, než má Kjótský protokol. Protest vzniká za situace, kdy některé země podnikají kroky ke snížení emisí a následkem toho trpí určitým druhem krátkodobého nepohodlí nebo vzniklými škodami, zatímco Spojené státy stále sledují své krátkodobé zájmy a výhody.

Myšlenková linie, která pobouření podporuje, se zřejmě blíží některé z verzí problému černého pasažera.* Může se brát mnoho podob a všechny z nich jsou pevně zakotveny v našem pojetí toho, co je správné a špatné. Může to být názor, že není správné jen brát, aniž bychom něčím

* Problém černého pasažera (free rider objection), tj. člena společnosti, který k ní nijak nepřispívá, ale jen využívá jejích výhod (pozn. překl.).

přispívali – obzvláště pokud přispívají ostatní. Může to záviset i na trochu jiném principu: totiž že je špatné sledovat jen vlastní zájmy, zatímco ostatní usilují o dobro skupiny, což je přitom něco stojí. Anebo ještě jinak: je špatné jen brát na úkor bezděčné oběti ostatních. Špatnost zde může vycházet i z nějakého dalšího pojetí spravedlnosti nebo férovosti, chcete-li; možná spíš spočívá v zacházení s ostatními jako s prostředky k dosažení cíle.

Morální pobouření může mít i další důvody: pro tuto chvíli ignorujeme myšlenky o udržitelnosti, ekosystémech a dalších formách života. Avšak i ty, které jsme již vyjmenovali, nám stačí k tomu, abychom učinili závěr, ve kterém je zakopaný pes. Pokud vás selhání Ameriky morálně pobuřují, možná by vás měla pobuřovat i obdobná selhání vás samých. Zkuste před touto myšlenkou neucuknout ani si ji neberte příliš osobně, pokud by vám to bránilo vzít ji vážně. Nejde totiž jen o vás, týká se to také mě a vlastně nás všech, kdo žijeme ve společnosti založené na vysoké spotřebě uhlíku.

Ve druhé kapitole jsme si všimli, že morálka trvá na jistém druhu lidské konzistentnosti. Protestování v záležitostech morálky z velké části spočívá v poukazování na nekonzistentnost v myšlení oponenta. Souhlasíte-li s jakýmkoli z výše zmíněných argumentů, potom byste v rámci konzistentnosti měli dojít k závěru, že vaše vlastní chování je v jistém smyslu také morálně pobuřující.

Na základě první myšlenkové linie oprávněně obviníme Ameriku ze selhání v boji proti změně klimatu, protože je zod-

povědná za největší množství světových emisí, a přesto s tím téměř nic nedělá. Ve skutečnosti je však pravděpodobné, že i vaše aktivity mají za následek neuvěřitelně disproportionální množství emisí skleníkových plynů v porovnání s většinou dalších jedinců na planetě. Chcete-li, můžete na to pohlížet z historického hlediska nebo z hlediska současných emisí. Pokud žijete ve Spojených státech, je průměrným výsledkem vašich činností více než 20 tun oxidu uhličitého ročně. Australané ročně produkuje 19 tun na obyvatele, Kanaďané 18 tun a obyvatelé Spojeného království asi 9,5 tuny. Na seznamu dvě stě jedenácti zemí podle emisí uhlíku na obyvatele jsou lidé žijící ve Spojených státech jedenáctí, Australané dvanáctí, Kanaďané třináctí a obyvatelé Spojeného království třicátí osmí. Lidé žijící v dolních sedmdesáti třech zemích, což je téměř polovina zemí ze seznamu, každý rok produkuje méně než jednu jedinou tunu oxidu uhličitého. Někteří nemají na svědomí vůbec žádnou měřitelnou úroveň skleníkových plynů. V porovnání s mnohými jednotlivci, kteří obývají země z druhé poloviny seznamu, jsou vaše vlastní emise pravděpodobně masivní. Možná jste to také moc neřešili a nepodnikli jste žádná opatření na drastické snížení vaší uhlíkové stopy. To udělalo jen málo lidí.

Druhá myšlenková linie – Amerika by měla se změnou klimatu bojovat, protože má nejlepší pozici –, by se na vás také mohla vztahovat. Pokud čtete tento text, jste možná student nebo přednášející na té či oné univerzitě, možná její absolvent. Každopádně jste člověk, který čte knihy, jež mají v názvu slovíčko „etika“. Je pravděpodobné, že jste vzdělanější než většina lidí na planetě. Pokud se vám toto tvrzení zdá příliš silné,

budiž – je ale přinejmenším pravděpodobné, že jste chodili do školy mnohem déle než většina ostatních lidí. Rozhodně jste dostatečně inteligentní na to, abyste si uměli dohledat informace a abyste zavedli příslušná opatření na zmenšení vašeho podílu na klimatické změně. Jste dost chytří, abyste přišli na to, co máte dělat.

Nejspíš také disponujete mnohem větší ekonomickou silou než drtivá většina obyvatel naší planety. Můžete investovat do efektivnějších spotřebičů, kompaktních zářivek, kola – možná máte peníze na instalaci kondenzačního kotle nebo větrné mikroelektrárny. Možná také máte víc volného času než někdo, kdo si sám pěstuje potravu, a můžete provést celou řadu opatření, když budete chtít. Nejspíš také nepálíte fosilní paliva jen pro vaši nezbytnou potřebu – produkuje dost emisí luxusu, kterých byste se mohli bez většího nepohodlí vzdát. V porovnání s většinou lidí na planetě máte naprosto výjimečnou pozici pro to, abyste s vašimi vlastními emisemi skleníkových plynů něco udělali.

Také třetí myšlenková linie by se na vás mohla vztahovat, i když uznávám, že tento případ už je o něco složitější. Složitost spočívá v časové složce, která se pojí s výhodami. Výhody, které vzniknou, když si dnes utáhneme opasky, možná nějakou dobu nebudou vidět. Když však přesto srovnáte vaše chování s chováním některých lidí na světě, kteří činí mnohé oběti, aby snížili svoje emise, zatímco vy neděláte nic, možná vám to hne svědomím. Když pomyslíte na budoucí generace, které se budou muset hodně uskromnit, protože vy to teď neděláte, možná to vašim svědomím hne ještě víc. Využíváme výhod ne-

omezených energetických výdajů, zatímco jiní omezují nebo budou omezovat své vlastní tužby pro dobro celku. Myslím, že i v tomto případě platí poslední postřeh, který jsme učinili u Spojených států. Argument, který se nyní vztahuje na jednotlivce, začne být tím přesvědčivější, čím více lidí začne dělat velké oběti, aby snížili svou uhlíkovou stopu.

Jak s těmito nepříjemnými myšlenkami naložíme? Víím stejně dobře jako vy, že jednotlivci nejsou státy, a od doby, co jsem četl Platónovu *Republiku*, víím, jak je snadné dopustit se chyby, když tyto dvě věci srovnáváme. Nic takového zde ale neděláme. Nejde o argumentaci na základě analogie. Jde o potřebu konzistentnosti v našem myšlení a to je v debatě o tom, co je správně, a co ne, nanejvýš legitimní. Shrneme-li to v kostce: pokud vás chování Ameriky nebo nějaké jiné země morálně pobuřuje a pokud principy, které ve vašem názoru figurují, se vztahují i na vás, potom by vás mělo i vaše vlastní chování morálně pobouřit.

O jak velké pobouření se jedná? Je přeplnění konvice morálně špatné? Je morálním zlem, když nezateplíme špatně izolovaný dům? Děláme morální chybu, když létáme do vzdálených prázdninových letovisek? Je špatné jíst jahody, které byly dopraveny letecky ze zahraničí? Je dlouhá horká sprcha hříchem? Mám problém s názorem, že by moje osobní pochybení nesla stejnou váhu jako pochybení Ameriky nebo velkých společností, jako je Exxon. Moje obtíže pravděpodobně souvisí s rozsahem škod: škody, které ve svém každodenním životě působím, se nedají srovnat s obrovskými škodami, které působí Amerika, když nesnižuje své emise. Dopad mých činů je menší.

Obávám se však, že rozsah škod je jediný relevantní rozdíl. Jezero plné vody i hrnek plný vody jsou pořád plné té samé látky. Moje osobní selhání i selhání Ameriky jsou stejným typem pochybení – stejným druhem, jen v jiném rozsahu. Můžeme si začít myslet, že pokud nezměníme životní styl, který je založený na vysoké produkci uhlíku, jde o něco morálně pobuřujícího. Držet se této myšlenky není snadné. Najít od ní cestu k akci je ještě těžší.

Psychologické bariéry

O změně klimatu, roli člověka a nárocích, které na nás klade morálka, jste se už dočetli hodně věcí a touto dobou se můžete začít divit, jak je možné, že jsme dosud vykonali tak málo. Rozhodně se nechci dopustit přehnaného zjednodušování a redukovat komplexní problém na jeden či dva vysvětlující principy. Sociální a psychologická vysvětlení naší kolektivní i individuální nečinnosti můžeme přenechat jiným. Nás budou z filosofického pohledu zajímat argumenty, racionální zdůvodnění toho, co bychom měli s klimatickou změnou dělat. Jenže když si zajdete na pivo a bavíte se o změně klimatu se skutečnými živými lidmi, když sledujete debaty v médiích i jinde, tak žádné argumenty nenajdete. Místo toho budete znovu a znovu narážet na něco, co rozhodně nejsou rozvinuté důvody pro pečlivě formulované postoje, ale co se mnohem spíš blíží psychologickým obranným mechanismům. Narazíte na popření.

Nechci příliš hluboko zabřednout do literatury píšící o takových věcech, jako je popření, disociace, represe a tak po-

dobně – vy se jí však klidně můžete věnovat, pokud je to pro vás zajímavé. Nicméně je pravda, že lidská mysl je kromě jiných věcí také křehká. Když tuto skutečnost nereflktujeme, dochází k tomu, že začneme potlačovat nebo jiným způsobem ignorovat fakta, která by nám mohla způsobit bolest, nebo se možná začneme selektivně věnovat něčemu jinému. Tímto chováním se vlastně snažíme vyhnout vnitřnímu konfliktu – nebo možná jen bolesti, která by vznikla, kdybychom věci uviděli tak, jak jsou. Jednou z věcí, kterým se vyhýbáme možná nejvíce, je tento osobní úsudek: měl bych změnit svůj pohodlný život.

Mayer Hillman pracuje s deseti výmluvami pro nečinnost, které budou každému, kdo zasvětil nějaký čas přemýšlení a debatování o změně klimatu, velice povědomé.⁹⁸ Každou z nich se budeme velmi stručně zabývat, přičemž je budeme hodnotit jako součást osobních argumentů pro úsudek, že proti změně klimatu není potřeba dělat vůbec nic. Jistě si okamžitě všimnete, že některé z nich vypadají jako pouhé hrubé vyjádření psychologických obranných mechanismů. To je, mimochodem, ještě dost vlídná interpretace. Kdyby to skutečně byly argumenty nebo premisy, šlo by o tak špatné příklady, že je obtížné si vůbec představit, jak by je někdo mohl brát vážně.

1. „Nevěřím na změnu klimatu.“ Někdy se lidé s úlevným povzdechem chytanou jediné pochybné zprávy o slunečních skvr-

⁹⁸ Viz Hillman, M., *How We Can Save the Planet*, Penguin Books, London 2004, s. 54–62.

nách nebo smyšleného příběhu populárního spisovatele. Tento druh tvrzení můžeme jen těžko považovat za něco jiného než prosté popření, odmítnutí akceptovat prokázaná fakta.

2. „Technologie dokážou změnu klimatu zastavit.“ To, co jsme ve čtvrté kapitole vnímali jednoduše jako zbožné přání, může být ve skutečnosti něčím jiným. Může jít o optimismus pramenící z psychologické zaujatosti proti bolestné skutečnosti, že se život bude muset změnit. Zbožná přání, jak jsme viděli, nejsou racionálními názory.

3. „Může za to vláda, Američané nebo Číňané.“ Psychologové hodně mluví o projekci, přesunutí vlastních nechtěných vlastností na druhé osoby, které můžeme veřejně odsuzovat beze strachu nebo cenzury. Když druzí dělají něco špatně, není to důvod pro vaši nečinnost, pokud to, co máte za lubem, je špatné také.

4. Různé výroky *ad hominem* zaměřené proti těm, kdo prosazují akci. Hillman používá výraz „střílet po poslovi špatných zpráv“, ale filosofové těmto věcem říkají „argumenty *ad hominem*“. Jde o určitý druh argumentační chyby, kdy je místo argumentu napaden člověk, který ho pronesl. Existuje jistý druh intelektuálního antienvironmentalismu, kterého se musíme zbavit a který nejlépe vystihuje přesunutí pozornosti na nějaké pokrytectví v životě člověka, který argumentuje pro akci. („Ale ta kniha vyšla na *papíře*. Zabil jsi stromy!“) Tato tvrzení o konkrétním člověku mohou být pravdivá, ale nemají vliv na pravdivost nebo chybnost jeho úsudků.

5. „To se mě netýká.“ Tohle může být jednoduše přímá disociace, mechanismus, jehož prostřednictvím se člověk distancuje od bolestné skutečnosti. Často slyšíme lidi prohlašovat, že až změna klimatu opravdu přijde, budou už dávno mrtví – jenomže změna klimatu už samozřejmě přišla. Už teď se nás to týká.

6. „Nemohu s tím nic dělat.“ Chápeme-li toto tvrzení jedním způsobem, je očividně chybné. To, jakým způsobem člověk žije a jak využívá energii, prostě znamená, že s klimatickou změnou něco dělá – možná k ní dokonce přispívá. Existují však i další varianty této myšlenky, které mají tužší kořínek. O jedné z nich, Blairově obavě, jsme přemýšleli ve čtvrté kapitole. K jejím dalším aspektům se dostaneme, když se za okamžik zamyslíme nad důsledky.

7. „To, jak žiju, je moje věc.“ Tato výmluva má mnoho podob. S jednou z nich už jste se možná setkali: bylo to tvrzení Bushe staršího, že „americký životní styl není předmětem vyjednávání“. Existuje celá řada slabších tvrzení, která se týkají domnělých nezbytností v každodenním životě, například že člověk „nemůže žít“ bez svého mobilu nebo že „potřebuje auto“, protože veřejná doprava není dostatečně spolehlivá. To, jak člověk žije, je vždycky jeho věc, pokud to ovšem nemá negativní dopad na životy ostatních. Pokud žije nezodpovědně a vysoce konzumně, důsledky jeho životního stylu sahají daleko za krátkodobé uspokojení jednotlivce.

8. „Existují důležitější a naléhavější problémy, s nimiž bychom se měli vypořádat.“ Toto tvrzení může být pravdivé, i když

bych pro ně musel slyšet argument. Nicméně je to jistý druh odvedení pozornosti nesprávným směrem. Každopádně nám určitě nic nebrání v tom, abychom se snažili vyléčit více než jeden z neduhů našeho světa.

9. „Já alespoň něco dělám.“ Tuto větu můžete slyšet od lidí, kteří s dobrými úmysly recyklují a kteří vám řeknou, že pokud jde o změnu klimatu, dělají toho víc než většina ostatních. Je jistě obtížné na tento druh výmluv pohlížet jedovatě, bohužel v mnoha případech jsou tyto aktivity jen marginálními změnami v životním stylu – ve skutečnosti jde jen o snahu uklidnit sebe sama a utišit hlas svědomí. Dělat něco proti změně klimatu je podstatně náročnější než provést ve svém životě drobné změny.

10. „V boji s klimatickou změnou už děláme velké pokroky.“ Někdy mohou být vnitřní konflikty vyřešeny tím, že se soustředíme na pozitivní rysy problému a ignorujeme to, co jsou jinak do očí bijící potíže. Je to jistý druh kouzelnického triku, který mají někteří politici v oblíbě. Můžete slyšet jednu či dvě zveličené zprávy o autech, která mají nižší spotřebu benzínu. To může odvést vaši pozornost od skutečnosti, že množství emisí celkově stále narůstá, že stavíme více silnic a řídíme více aut. Mnohé z těchto mechanismů zmínila studie provedená kolektivem Susanne Stoll-Kleemannové.⁹⁹ Autoři studie rozlišují velké množství různých druhů popření, které do našich úvah

⁹⁹ Viz Stoll-Kleeman, S., O’Riordan, T., Jaeger, C. C., The psychology of denial concerning climate change mitigation measures: evidence from Swiss

o klimatické změně vnáší zmatek. Přesouváme nebo měníme naše povinnosti; tvrdíme, že jedním způsobem chráníme životní prostředí, zatímco jiným ho poškozujeme. Popíráme zodpovědnost a vinu shazujeme na jiné, zásadnější příčiny změny klimatu. Vymlouváme se na nevědomost a snažíme se na změnu klimatu nemyslet; sami o sobě však chceme smýšlet dobře, takže někdy říkáme, že myslet na zničení planety je pro nás příliš bolestné. Prohlašujeme, že jsme bezmocní nebo že naše činy jsou bezvýznamné; ať uděláme cokoli, nedokážeme nic změnit. Uměle vytváříme omezení a překážky, takže úkol něco udělat vypadá těžší, než by ve skutečnosti mohl být.

Podle Stoll-Kleemannové jsou tyto bariéry dále posilovány čtyřmi typy obecných vytáček – obecných stanovisek, jež zaujímáme vůči klimatické změně samé. Panuje zde celková neochota změnit určité návyky, určité způsoby života – obzvláště pokud se tyto návyky pevně pojí s tím, jak jednotlivec vnímá vlastní identitu.

Ačkoli to autoři nezdůrazňují, zdá se mi, že být celoživotně vystaven určitému druhu reklamy – reklamy, která spojuje to, čím chceme být, s tím, co bychom si měli koupit –, je součástí oněch vytáček, které vedou k odmítnutí aktivity. Potom se nám do cesty staví jakási naděje nebo důvěra v manažerské nebo technologické provizorní řešení – a s touto nadějí je

focus groups, *Global Environmental Change* 11, 2001, 2, s. 107–117. Toto téma je dobře rozebráno in: Lynas, M., *Six Degrees*, s. 282–288.

rovněž těžké pohnout. Dále existuje obava, že pokud se jednotlivci budou snažit proti změně klimatu bojovat, bude je to stát velké náklady, přičemž pozitivní výsledky jejich úsilí pocítí pouze ostatní – jde o určitou ozvěnu tragédie společné pastviny. A nakonec přinejmenším někteří jedinci chovají jakousi obecnou nedůvěru ve vládu. Tato nedůvěra možná vychází z myšlenky, že vláda nebude jednat podle svých slibů nebo že změnu klimatu využije k tomu, aby na nás uvalila daně nebo zavedla politiku, která se jí hodí z jiných důvodů.

Je důležité všimnout si, že žádná z těchto strategií, mechanismů a vytáček není argumentem. Nic z toho nemůžeme chápat jako nekompromisní ospravedlnění naší nečinnosti. Na základě toho, jak důležité je nalézat zdůvodnění našich morálních přesvědčení, bychom se před těmito věcmi měli mít sami u sebe na pozoru. Když se snažíme s čistou hlavou zvažovat správný postup, měli bychom dát vytáčky rychle stranou.

Individuální jednání

Když jsme o několik stránek dříve volali po konzistentnosti, mohlo jít o argument pro konání jednotlivce – vzhledem k morálnímu pobouření, které pocítujeme v případě vztahu jednotlivých vlád ke klimatické změně. Přinejmenším jde o něco, co se takovému argumentu blíží a co možná naznačuje, že by se člověk měl zamyslet i nad svým životem. Pokud se od nás taková reflexe žádá, jak by mohla vypadat? V prostoru, který máme k dispozici, nemůžeme udělat víc než vytyčit směr cesty k nějakým odpovědím. Pokud bychom se tímto tématem chtěli

zabývat důkladně, potřebovali bychom několik knih; rozhodně nám však neuškodí, když alespoň rámcově vytyčíme to, co vypadá jako cesta správným směrem. Smyslem rozhodně není dotlačit vás k nějakému závěru, ale nasměrovat vás k tomu, abyste si o svém životě vytvořili sami úsudek.

„Žít rozvážně“ (vypůjčím-li si Thoreauův skvělý výraz) je něco, co většina z nás nedělá. Na tom samozřejmě není nic špatného a tvrdit, že bychom se všichni měli svému životu věnovat stejně důkladně jako Thoreau, by bylo absurdní. Nicméně je pravda, že nad tím, jak žijeme – natožpak nad morálním statutem našich životů jako takových – se příliš nezamýšlíme. Místo toho (přinejmenším po nějakou dobu) jdeme s proudem, bezcílně proplouváme životem, dokud nenarazíme na něco, co si od nás žádá nějakou myšlenku. To, na co narazíme, někdy bývá morální otázka, dilema nebo problém – obava, zda je konkrétní postup správný, či špatný. Někdy zakopneme o něco, co se blíží krizi; jde o mnohem závažnější tázání po obecném způsobu, jak bychom měli žít, kým bychom měli být. Tyto krize týkající se přirozeného běhu života opravdu mohou mít především morální nádech, jakkoli se v té době tváří jinak. Úvahy o změně klimatu a o tom, co bychom měli ve svém vlastním životě změnit, nám mohou připadat jako něco mezi morálním problémem (otázkou) a krizí, nebo ještě lépe – zdá se, že mají vlastnosti obojího.

Staří Řekové a Římané mnohem více řešili život jako celek než konkrétní morální dilemata. Sama filosofie vlastně začala tím, když její hrdina, Sókratés, nepřestával trvat na potřebě žít život, který je podroben zkoumání, život, který zjišťuje, v čem

spočívá ctnost, a je žít podle zjištěných výsledků. Pokud podle Sókrata nebudeme nic vědět o povaze ctností, nemůžeme žít ctnostný život. Sókratés a jeho současníci se o ctnostný život zajímali – šlo jim o život jako celek a o způsob, jakým je žít. Současní morální filosofové se uplatňují ve velké řadě problémů, ale celá profese se mnohem více zabývá morálními dilematy nebo konkrétními otázkami než životem jako celkem.

Letos na jaře [2008] nenajdete mnoho seminářů o dobrém životě jako takovém, najdete však mnoho diskusí o menších morálních problémech. Tyto diskuse se točí kolem otázek typu: Co byste měli dělat, pokud slíbíte protichůdné věci? Může být eutanázie bez souhlasu někdy ospravedlnitelná? Jsou potraty přijatelné jako prostředek kontroly porodnosti? Může být teroristický útok provedený za účelem zlepšení životů považován za morálně správný? Může být preventivní válka někdy spravedlivá? Seznam by mohl ještě dlouho pokračovat, ale u každého z těchto druhů otázek je úkolem morálního filosofa najít cestu k odpovědi, která je většinou založena na jedné či několika normativních etických teoriích. Existují sice i další pohledy na věc, ale zamysleme se znovu nad dvěma, které nejvíce převažují: utilitarismus a kantianismus. Oba pohledy nám nejspíš mohou pomoci i u morálních krizí.

Jen abychom si to připomněli: utilitarismus je názor, že správnost, nebo špatnost nějakého činu je určena výhradně jeho následky. Pokud je následkem daného činu nárůst lidského štěstí, maximalizace celkové převažy požitků nad bolestí a možná uspokojení většiny preferencí, potom jde o správnou věc. Pro Kanta nejsou důležité následky, ale poslušnost mo-

rálního zákona jako takového. Morálního statutu nějakého činu se podle něj můžeme dopátrat tak, že budeme přemýšlet o univerzalizaci maxim. Může něco z toho pomoci jednotlivcům při promýšlení klimatické změny? Pravděpodobně zde nalezneme mnoho užitečného, ale budeme muset postupovat opatrně. Následující myšlenky neberte příliš vážně: je to jen stručná skica, která by nám mohla pomoci začít.

Kantova příznivce bychom mohli přesvědčit myšlenkou, že pokud je nějaký čin (ať už jakýkoli) charakterizován maximou, která není environmentálně udržitelná, potom je v testu morálky téměř odsouzen k neúspěchu. Podle Kanta určují naše činy maximy neboli pravidla, například: „nekradte“, „když si myslím, že potřebuji peníze, půjčím si je a slíbím, že dluh splatím, i když vím, že slib nemohu dodržet“, nebo „nikdy nelži“. Kant tyto maximy testuje pomocí univerzalizace. Představme si, že by se zvažovaná maxima stala univerzálním zákonem a každý by ji automaticky přijal za svou. Byl by svět, který by se tímto zákonem řídil, konzistentní, nebo rozporuplný? Pokud by byl konzistentní, potom nehrozí, že bychom dělali něco špatně, ale pokud by byl rozporuplný, potom jde o narušení morálního zákona. Pokud by tedy například každý sliboval něco, co nemůže splnit, potom by slibům nikdo nevěřil a přestalo by být možné vůbec něco slíbit. Společnost, která by byla vystavěna na falešných slibech, by nakonec šla sama proti sobě – stala by se z ní společnost bez jakýchkoli slibů.

Vyberme si nějakou maximu, která není udržitelná: například „konzumuj, kolik můžeš“, „neochraňuj omezené zdroje“ nebo „spotřebuj nepřiměřené množství omezeného zdroje“.

Hned vidíte, že tyto maximy není možné univerzalizovat. Pokud by každý konzumoval, jak jen to jde, potom by toho brzy ke konzumaci mnoho nezbylo. V určitém měřítku začne konzumace podkopávat samu sebe. Pokud bychom se zdroji nešetřili, brzy bychom žádné zdroje neměli. A nakonec, ne všichni můžeme využívat nepřiměřené množství omezeného zdroje – každému může připadnout pouze přiměřené množství. Sám fakt, že tyto maximy jsou součástí neudržitelného pořádku, znamená, že by nikdy nemohly být univerzálně platné, nikdy by nemohly být součástí konzistentního světa – a proto nikdy nejsou v souladu s morálním zákonem. Kantovská reflexe vypadá plodně a zdá se, že by člověku opravdu mohla pomoci přemýšlet o tom, jak se bude tvářit v tvář klimatické změně rozhodovat.

Utilitarismus není o nic méně slibný. Singer tvrdí, že množství principů, které figurují v našem přemýšlení o klimatické změně, může být obecně zdůvodněno na utilitaristických základech.¹⁰⁰ Například princip „znečišťovatel platí“ může utilitarista podpořit, když si všimne, že princip sám silně motivuje k opatrnosti, abychom neznečišťovali nebo nepoškozovali životní prostředí, což bezpochyby vede k obecnému blahu pro všechny. Utilitarista by také mohl upozorovat, jak moudré je značně zvýhodňovat ty, co jsou na tom nejhůře. Pokud už člověk disponuje výrazným bohatstvím, potom nárůst bohatství nebude mít příliš velký vliv na jeho štěstí. Pokud však bude

¹⁰⁰ Viz Singer, P., *One World: The Ethics of Globalisation* (2002), s. 40–43.

chudým něco přidáno, dojde v jejich životě k výraznému zlepšení. Tento druh myšlenek by mohl člověka pohnout k tomu, aby se v životě rozhodoval jinak, a možná i k tomu, aby jinak hlasoval ve volbách.

V cestě velké části osobních utilitaristických výpočtů však stojí myšlenka, kterou jsme se již párkrát zabývali: činy jednotlivce zkrátka nemohou mít zas tak velký dopad. Tato myšlenka může být součástí důvodu, proč je tak těžké zaujmout stanovisko, že by drobné činy, které v běžném životě vykonávám, mohly být morálně pobuřující. Jde například o tvrzení, že přeplnit varnou konvici nebo letět na víkend pryč je skutečně špatné.

Existuje mnoho věcí, které o této myšlence můžeme říci – zkoušeli jsme ji zkoumat ve třetí kapitole a diagnostikovat v předchozí části této kapitoly –, ale teď se zamysleme nad tím, jak ji překonat. První věc, které by si konsekventalista měl všimnout oproti tvrzení, že na činech jednotlivců nemůže tolik záležet, je ta, že z morálního hlediska v případě každého z nás naopak nezáleží na ničem jiném. Jestli tedy na něčem záleží, pak jsou to všechna ta malá rozhodnutí. Tato odpověď se objevuje úplně všude, prakticky kdekoli, kde narazíte na názor, že jednotlivec nemůže udělat nic, co by mohlo mít nějaký vliv. Malý vliv je ten jediný, který kdy budete mít. K tomu, abyste z morálního hlediska něco ovlivnili, máte jen jedinou šanci: a ta spočívá v jednotlivých rozhodnutích, která činíte.

Další věcí, kterou můžete zkusit, je širší pojetí sebe sama a svého vlivu. Zkuste nemyslet na jednotlivé okamžiky, ale na

život jako celek, na celkový součet všech důsledků, které vaše zdánlivě nepodstatné činy mají. Porovnejte celkový dopad života s vysokou spotřebou s životem, který je vůči planetě Zemi o něco přátelštější. Uvidíte, že se vaše jednotlivé činy na sebe nabalují. Život jednotlivce má skutečně nějaké důsledky, i když z naší každodenní omezené perspektivy je obtížné vnímat ho z hlediska celku. Tato myšlenková linie může vést k otázkám o životě v jeho celistvosti; možná ještě nejde o krizi, jde však o něco víc než o pouhý morální problém.

Existuje ještě třetí myšlenka, která je určitým druhem frustrace. Dejme tomu, že dojdete k závěru, že byste měli svůj život změnit; že byste se od nynějška měli rozhodovat tak, aby váš dopad na životní prostředí byl co nejméně poškozující. Vzhledem k tomu, jak jsou naše společnosti nastavené a jak jsme všichni zataženi do spalování fosilních paliv, je však těžké dělat věci lépe. Pokrytectví můžete najít všude, v každém úsilí o správnou věc. Žít tak, aby náš život neměl naprosto žádné morálně pochybné důsledky pro planetu, asi není tak docela možné, nebo alespoň ne pro nás na Západě. Někteří lidé jistě žijí lépe než jiní, ale všichni na tomto světě se podílíme na odvíjející se katastrofě. Vypadá to, že je téměř nemožné dát si snídani, aniž bychom přitom způsobili nějaké škody. Tato myšlenka (a bezpochyby také další) vás mohou přivést k závěrečnému úsudku. Můžete začít doufat, že se vám podaří změnit nejen váš život, ale i celou společnost. Možná začnete mít dokonce blízko k názoru, že kolektivní zásah proti klimatické změně je nejen žádoucí, ale dokonce morálně nutný.

Občanská neposlušnost

Společnost je věc, která se může měnit a také se celkem mění. Změny jsou někdy motivovány zevnitř, kdy jsou způsobeny skupinami stejně smýšlejících lidí. Může existovat mnoho typů kolektivní aktivity, ale pro nás může být užitečné, když se všeobecně zamyslíme nad poslušným a neposlušným jednáním. To první využívá zákonné prostředky v naději, že se společnost začne ubírat jiným směrem. To druhé využívá jiných prostředků. Občanskou neposlušnost můžeme charakterizovat jako nenásilné, nerevoluční, ale přesto nezákonné kolektivní jednání s politickými ambicemi. Cílem je morálně nebo emocionálně zapůsobit na ty, kdo jsou u moci – a to jak na politiky, tak i na většinu voličů. Toto jednání má i další charakteristiky. Nějaké úspěšné příklady občanské neposlušnosti vás jistě napadnou. Je kampaň za zásah proti klimatické změně takovou záležitostí, která by mohla mít prospěch z kolektivního úsilí tohoto druhu? Nějakou dobu jsme to zkoušeli s poslušnými protesty. Neměli bychom nyní zvážit něco jiného?

Problém má celou řadu rysů, které naznačují, že radikální čin je nasnadě. Jedním z nich je určitě fakt, že se jedná o problém nespravedlnosti. Občanská neposlušnost se již v minulosti stala užitečným nástrojem pro zvýšení povědomí o možnostech, jak změnit nespravedlivé zvyklosti a instituce – a také je nakonec změnila. Taktiku občanské neposlušnosti také využívají lidé, kteří tvrdí, že jiné metody neměly žádný relevantní dopad, že vláda neplní své povinnosti nebo že jinak selhává při zastupování svých vlastních občanů. Opět je možné vnímat

klimatickou změnu jako něco, co vyhovuje popisu. K aktům občanské neposlušnosti se někdy také váže určitá naléhavost, postoj, že jistou praxi bychom jednoduše neměli tolerovat ani o minutu déle. Boj proti klimatické změně budeme těžko vnímat jako něco, co není naléhavé.

Další aspekty klimatické změny však naznačují, že nikdy nebude předmětem úspěšného kolektivního jednání tohoto druhu. Jak to vyjádřil Monbiot, „ještě nikdy nikdo neprotestoval za větší odříkání“.¹⁰¹ Ve více než podobném smyslu můžeme říci toto: Kampaň občanské neposlušnosti, jejímž prostřednictvím bychom prosazovali smysluplný zásah proti změně klimatu, by vlastně nebyla ničím jiným než kampaní, kterou bychom vedli proti sobě samým. Dějiny občanské neposlušnosti jsou určitě plné jedinců, kteří se postavili sami za sebe nebo za zlepšení životů druhých lidí, ale požadoval už někdy někdo, aby se mu dostalo méně? Připoutáme se teď k letadlům a budeme požadovat zvýšení letištních poplatků? To nepůsobí příliš racionálně.

Můžeme o tom přemýšlet tímto způsobem, chcete-li, ale také se můžeme zaměřit na něco dalšího. Kolektivní úsilí zaměřené proti klimatické změně může znamenat žádat méně věcí, ale zároveň žádat více něčeho jiného: možná spravedlnosti, možná dobra nebo čehokoli, co nás činí co nejlepšími. Na tom, abychom požadovali lidštější svět, není nic iracionálního.

¹⁰¹ Monbiot, G., *Heat*, s. 42.